

ночницы (*Myotis* sp.) - 3 (5,7%), северные кожанки (*Eptesicus nilssonii*) - 4 (7,5%). Около половины мумий ушанов (21) были с подвернутыми ушами. Это значит, что погибли зверьки быстро, скорее всего, из-за резкого переохлаждения. Только у 17 уши были распушены, как бывает, когда зверек постепенно слабеет. В целом, картина по видовому составу обычная для небольших по объему и холодных пещер.

Мумификации современных (голоцен) животных, волка (*Canis lupus*; рис. 3), лисы (*Vulpes vulpes* рис. 4), кабарги (*Moschus moschiferus*; рис. 5), рукокрылых, способствует современный микроклимат пещеры. В марте далее грота Колокол температура воздуха составляла минус 1-1,5 °С. Наблюдается тяга воздуха из пещеры на поверхность, которая хорошо ощущается в сужениях. В залах Столовая, Малый и Надежда тяги воздуха нет. Проводниками воздуха являются многочисленные восходящие трубы между залами Ожидания и Столовая, которые возможно выходят на поверхность. По сообщению местных жителей в феврале 2007 г. наблюдалось изменение направления тяги воздуха на противоположное. Судя по сохранности пещерной гиены (имеются остатки шкуры, что свидетельствует о наличии продолжительное время сухого воздуха в пустоте), климат пещеры изменился давно. В привходовой части проникающие с поверхности по трещинам воды застывают, образуя зимой красивые ледяные колонны, сталактиты и сталагмиты, на которых наблюдается белый мукообразный кальцит – продукт высаливания льда.

На сколах стен наблюдаются мозаичные структуры, характерные для крупнокристаллических известняков. Мелкокристаллический кальцит дает массивную структуру.

На стенах в отдельных местах наблюдаются прозрачные кристаллы кальцита размером первые миллиметры, часто образующие розетки. Не ясен генезис этих кристаллов. Возможно, здесь мы имеем дело с атмосферными отложениями.

По преданиям местного населения лет 100 – 200 назад в этой местности жил человек – Горомэ. Был он большого роста и использовал пещеры в качестве жилья. В полости найдены два деревянных резных

костыля около полутора метра высотой. Один короче другого на 5 см. Рукоятки у костылей сделаны из тонкой костяной пластины и вклеены в основание. Какую роль исполняли эти костыли для человека - остается вопросом. Наиболее вероятно, что они использовались в качестве щупа при прохождении подземелий. Костяная рукоятка позволяла определить неровности пола и по звуку при постукивании различала состав – камни или глина. Кроме костылей в другой маленькой пещерке обнаружен костяной пестик, скорее всего для перемалывания семян растений или чего-то не очень твердого.

Горомэ-2 – пологонаклонный меандрирующий узкий ход протяженностью 119 м, погружающийся на глубину 13 м. Заканчивается ледником, который, постепенно стаявая, открывает продолжение пещерного хода. Пещера разработана мелким второстепенным водотоком. Стены и потолок хорошо промыты водным потоком. Дно сложено щебнем, дресвой известняков (около входа) и глиной с костями. Найден череп медведя. Пещера использовалась волком в качестве логова, отчего в полости характерный запах.

Таким образом, можно сказать о том, что в Восточном Саяне появился новый спелеоучасток – Горомэ. Исходя из всего выше изложенного, мы имеем дело с древней карстовой системой, сформированной в несколько этапов, сохранившей ископаемую фауну и следы человека. Наблюдаются полости сформированная главным водотоком (Горомэ-1) и много мелких пустот, выработанных вторичными водотоками. Места соединения этих водотоков пока еще не обнаружены. Возможно, они находятся под мощным плащом, состоящим из глины и глыб карбонатов ниже современного пола пещеры Горомэ-1. Сохранению данных пустот способствовали наличие плаща из базальтов и многолетнемерзлых пород, отсутствие современного водотока в пещере, микроклимат пещер. Важной составляющей является то, что полости находятся в области пенепленизированной поверхности (Окинское плоскогорье). Необходимо продолжение изучения столь интересного спелеообъекта.

**Морозов О.Н., Дом детского творчества
с. Багдарин (Бурятия)**

ПРО РОБОТУ ОСІННЬОЇ 2008 РОКУ ПАЛЕОНТОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ В ПЕЧЕРІ ЕМІНЕ-БАІР-ХОСАР (ПЛАТО ЧАТИРДАГ, КРИМ)

ABOUT THE WORK OF THE FALL (2008) PALEONTOLOGICAL EXPEDITION IN THE EMINE-BAIR-KHOSAR CAVE (CHATYRDAG PLATEAU, CRIMEA)

З 17 по 27 вересня 2008 року в печері Еміне-Баїр-Хосар (плато Чатирдаг, Крим) були продовжені систематичні дослідження з вивчення четвертинних відкладів і викопної плейстоценової фауни хребетних. Роботи проводилися під керівництвом доцента кафедри фізичної географії і раціонального природокористування Чернівецького НУ ім. Ю. Федьковича Б.Т. Рідуша. У дослідженнях брали участь

учені з Польщі – проф. А. Надаховській та др. А. Надаховська (Інститут систематики і еволюції тварин ПАН), др. К. Стефаняк і mgr. П. Соха (Вроцлавський університет), а також аспірант Національного науково-природознавського музею НАН України - Проскурняк Ю.М. і студенти географічного факультету ЧНУ (Ковбаснюк К., Драгомирецький І., Кордунян О.).

18-19 вересня нашу експедицію відвідала експедиція хіроптерологів у складі О.Годлевської, М. Шквіри (Інститут зоології НАНУ) та Т. Постави (Інститут систематики і еволюції тварин ПАН). Були проведені збори багатих остеологічних решток рукокрилих у п. Баїр (поблизу залу Дублянського).

Палеомагнітні дослідження і відбір зразків з розрізу (до глибини –3,0 м) проводилися співробітницею Київського національного університету ім. Т. Шевченка К.М. Бондар (канд. геол. наук, м.н.с. НДЛ теоретичної і прикладної геофізики).

Розкопки проводилися в Музейному залі (місцезнаходження Ва2) в квадратах С1, С2 В1, В2, у інтервалі –4,90-5,60 м. Під час експедиції здійснювалася промивка ґрунту, в т.ч. витягнутого під час попередніх експедицій.

Під час розкопок виявлені кісткові залишки великого бізона, кулана/осла, гризунів, птахів. Отриманий остеологічний матеріал був повністю промаркований, а також визначений і каталогізований. Каталог знахідок по даному місцезнаходженню містить 2354 одиниць.

Під час експедиції проводилися обміри і фотографування остеологічного матеріалу з місцезнаходження Ва2, одержаного під час розкопок 2005-2008 рр., узяті зразки для радіовуглецевого датування. Всього було обміряно більше 1000 кісток і черепів великих плейстоценових тварин.

Забій розкопу законсервований до наступної експедиції, яку передбачається здійснити в січні 2009 року.

**Рідуш Б.Т., керівник експедиції,
кандидат історичних наук, доцент**

ПАЛЕОНТОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ В ПЕЧЕРАХ ОДЕСИ

PALEONTOLOGICAL EXPEDITION TO CAVES OF ODESSA

З 3 по 8 лютого 2009 р. УІСК, Чернівецький національний університет ім.Ю.Федьковича та Одеський національний університет ім.І.І.Мечнікова проводили палеонтологічну експедицію у карстових печерах Одеси. Метою експедиції було з'ясування стану збереження та перспективи подальшого дослідження відомих спелеопалеонтологічних пам'яток Одеси та виявлення нових пам'яток. В експедиції брали участь: Б. Рідуш (Чернівці) та К.Пронін (Одеса) (керівники експедиції), К. Ковбаснюк, О. Левицька, І. Драгомирецький, О. Звенигородський, А. Руснак (студенти Чернівецького НУ). У визначенні палеонтологічних решток брав участь М. Синиця (Палеонтологічний відділ Науково-природничого музею НАН України).

Польові дослідження передбачали вибіркоче шурфування відкладів заповнювача карстових порожнин; промивку, по можливості повну, вибраного ґрунту з метою виявлення дрібних решток (зубів тощо) великих та решток дрібних хребетних; стратиграфічний та петрографічний опис відкладів карстових порожнин; відбір проб на палеопалінологічний аналіз.

Дослідження проводились на двох місцезнаходженнях: Шевчишина печера (с. Усатово у передмісті Одеси) та печера Стеля (поблизу Палеонтологічного заповідника, р-н Молдаванка, м. Одеса).

Печера Шевчишина¹ знайдена К.К. Проніним у 1974 р. Тоді ж у заповненні простежувались включення кісткових решток неідентифікованих ссавців.

Це карстова порожнина, розкрита підземними виробками пильного вапняку (катакомбами). Відслонена у бічній стінці виробки, у профіль виглядає як пісочний годинник, що вказує на її гіпогенне походження. Закладена у понтичних детритусових вапняках (пильний

шар), цілковито заповнена плейстоценовими палевими суглинками і супісками, в яких подекуди простежується тонка верстуватість. Окремі проверстки, зокрема заповнення під стелею, мають темніше забарвлення (гумусованість). У суглинистому заповненні – численні включення вапняково-детритусової жорстви (до 10%).

Видимий розмір порожнини 2,25 м завширшки та 2, 2 м заввишки. Ні вгору, ні вниз заповнення не простежене на повну потужність.

Остеологічні знахідки минулих років на сьогодні втрачені. У відвалах суглинку, що висипаний на підлогу виробки, нами знайдені уламки молочних зубів *Ursus spelaeus* Ros. та дрібні уламки трубчастих костей поганої збереженості.

Нами було здійснене шурфування заповнювача у латеральному напрямку, приблизно на 0,5 м. При шурфуванні у верхній частині розрізу (верхня «колба пісочного годинника») виявлені два костеносні шари. У нижньому виявлені окремі корінні зуби *Ursus spelaeus* Ros., а у верхньому – ліва гілка нижньої щелепи *Ursus spelaeus* Ros. з молочним іклом, проксимальна частина стегнової кістки (femur) зі слідами розколювання (розгризання) та хребець *Bison priscus* Woj., розрізнені уламки кісток птахів. Усі кістки на зламі – білого кольору, поганої збереженості, легко розвалюються на крупні та дрібні фрагменти. Після просушування стають значно міцнішими. Крім того, зустрічаються уламки кісток дуже поганої збереженості, що не піддаються вилученню, або потребують викопування з монолітом. На хребці бізона простежуються паралельні подряпини, що схожі на штучні нарізки кременевим знаряддям.

Печера Стеля відслонюється у стелі вапнякової виробки, яка переобладнана під бомбосховище. Вхід до бомбосховища знаходиться по вул. Скісній (Косвенная – рос.).

Місцезнаходження виявлене у 2006 р. Б. Рідушем і К. Проніним при рекогносцирувальному обстеженні цього району катакомб. Тоді в стелі виробки виднілась невелика пляма (0,5х0,6 м) червоно-бурих глин з видимими включеннями кісток дрібних хребетних. Тоді ж була зроблена промивка ґрунту, а виявлені рештки надіслані в Інститут палеонтології Віденського університету, проте можливо були втрачені, оскільки результати досі не отримані.

¹Назва печери походить від місцевої назви найближчого входу до катакомб (Шевчишин вхід), що, своєю чергою, ймовірно походить від імені власника ділянки кін. XIX – поч. XX ст.